

6. Colby, A., Ehrlich, T., Beaumont, E., Stephens, J. (2003). *Educating Citizens: Preparing Americas Undergraduates for Lives of Moral and Civic Responsibility*. – San Francisco: Jossey-Bass. [in English]

7. Eyler, J., Giles, D. E. Jr., Braxton, J. (1997). The impact of service-learning on college students. *Michigan Journal of Community Service Learning*. Vol. 4. №1. P. 5–15. [in English]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАБЕНКО Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітніх наук, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: соціально-професійне становлення майбутнього педагога.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BABENKO Tetyana – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: socio-professional development of the future teacher.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2025 р.

Стаття прийнята до друку 23.09.2025 р.

УДК 37.018.264:159.9

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-221-128-133

БІЛАН Валентина –

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, психології, початкової,
дошкільної освіти та управління закладами освіти
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6615-5211>
e-mail: valentinaandreevna72@gmail.com

БЕВЗІЮК Марина –

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, психології, початкової,
дошкільної освіти та управління закладами освіти
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7093-9932>
e-mail: m.s.bevzyuk@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЯК ЧИННИК ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається проблема шкільного насильства та булінгу як одного з найактуальніших викликів сучасної освітньої практики, що істотно впливає на психічне здоров'я, соціальний розвиток, навчальну мотивацію та емоційний стан учнів. Наголошується, що насильство в освітньому середовищі проявляється у різних формах – фізичній, психологічній, економічній, кібербулінгу, – і потребує комплексного підходу до профілактики та подолання. Акцент зроблено на необхідності системного психолого-педагогічного супроводу, який охоплює діагностичний, профілактичний, корекційний та просвітницький напрями роботи з усіма учасниками освітнього процесу.

Визначено психологічні чинники, що зумовлюють схильність дітей до агресивної поведінки чи до ролі жертви, серед яких – низький рівень емоційної регуляції, дефіцит позитивної соціальної взаємодії, сімейна дисфункція, занижена самооцінка. Педагогічні умови ефективної протидії булінгу включають створення підтримувального мікроклімату, налагодження партнерських взаємин між педагогами та учнями, формування довіри й взаємоповаги в шкільному колективі. Підкреслено, що ефективний супровід ґрунтується на міждисциплінарній взаємодії педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків і самих школярів, що забезпечує системність і результативність профілактичних заходів.

Особливу увагу приділено формуванню безпечного, інклюзивного та толерантного освітнього середовища, розвитку емоційного інтелекту, навичок конструктивної комунікації й мирного розв'язання конфліктів. Розглянуто сучасні методи діагностики, моніторингу й розпізнавання проявів насильства, які дозволяють своєчасно виявляти групи ризику та надавати адресну психологічну допомогу. У статті також окреслено правові та етичні аспекти діяльності педагогів у процесі протидії булінгу, що передбачає дотримання принципів рівності, недискримінації та партнерства.

Зроблено висновок, що психолого-педагогічний супровід є ключовим інструментом у забезпеченні психологічної безпеки та гармонізації міжособистісних відносин у школі. Комплексне поєднання психологічних, виховних і правових підходів сприяє створенню здорового соціально-психологічного клімату та ефективному подоланню проявів шкільного насильства.

Ключові слова: насильство в школі, булінг, психолого-педагогічний супровід, профілактика, психологічна безпека, освітнє середовище, емоційна компетентність.

BILAN Valentyna –

PhD in Pedagogical Sciences Associate Professor
of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary,
Preschool Education and Education, Management
of Educational Institutions of the Transcarpathian Hungarian
University named after Ferenc Rákóczi II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6615-5211>
e-mail: valentinaandreevna72@gmail.com

BEVZIUK Maryna –

PhD in Pedagogical Sciences Associate Professor

of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary,
Preschool Education and Education, Management
of Educational Institutions of the Transcarpathian Hungarian
University named after Ferenc Rákóczi II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7093-9932>
e-mail: m.s.bevzyuk@gmail.com

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT AS A FACTOR IN PREVENTING AND OVERCOMING VIOLENCE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article discusses the problem of school violence and bullying as one of the most pressing challenges in modern educational practice, which significantly affects the mental health, social development, academic motivation, and emotional state of students. It is emphasized that violence in the school environment manifests itself in various forms—physical, psychological, economic, cyberbullying—and requires a comprehensive approach to prevention and overcoming. Emphasis is placed on the need for systematic psychological and pedagogical support, which covers diagnostic, preventive, corrective, and educational areas of work with all participants in the educational process.

Psychological factors that predispose children to aggressive behavior or victimization have been identified, including low emotional regulation, lack of positive social interaction, family dysfunction, and low self-esteem. Pedagogical conditions for effective counteraction to bullying include creating a supportive microclimate, establishing partnerships between teachers and students, and building trust and mutual respect within the school community. It is emphasized that effective support is based on interdisciplinary interaction between teachers, practical psychologists, social educators, parents, and the students themselves, which ensures the consistency and effectiveness of preventive measures. Particular attention is paid to creating a safe, inclusive, and tolerant educational environment, developing emotional intelligence, constructive communication skills, and peaceful conflict resolution. Modern methods of diagnosis, monitoring, and recognition of manifestations of violence are considered, which allow for the timely identification of risk groups and the provision of targeted psychological assistance. The article also outlines the legal and ethical aspects of teachers' activities in the process of counteracting bullying, which requires adherence to the principles of equality, non-discrimination, and partnership.

It is concluded that psychological and pedagogical support is a key tool in ensuring psychological safety and harmonizing interpersonal relationships at school. A comprehensive combination of psychological, educational, and legal approaches contributes to the creation of a healthy socio-psychological climate and the effective overcoming of manifestations of school violence.

Key words: school violence, bullying, psychological and pedagogical support, prevention, psychological safety, educational environment, emotional competence.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Проблема шкільного насильства, зокрема булінгу, є однією з найсерйозніших соціально-педагогічних загроз сучасного освітнього простору. Вона набуває особливої гостроти в умовах соціальної нестабільності, зростання агресивності в суспільстві та активного впливу цифрового середовища, де поширюються нові форми насильства – кібербулінг, психологічний тиск, соціальна ізоляція. Насильство в освітньому середовищі не лише руйнує атмосферу безпеки та довіри, а й суттєво впливає на психічне здоров'я учнів, формування їхніх ціннісних орієнтацій, соціальну адаптацію та успішність навчання.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю переосмислення підходів до взаємодії всіх учасників освітнього процесу та створення умов, які б запобігали проявам агресії й забезпечували психологічний комфорт кожного учня. Сучасні заклади освіти мають бути не лише місцем здобуття знань, а й простором соціальної безпеки, толерантності, взаємоповаги та партнерства.

Важливим чинником подолання насильства виступає психолого-педагогічний супровід, який передбачає комплексну систему заходів, спрямованих на раннє виявлення ознак агресивної поведінки, профілактику конфліктних ситуацій, формування в дітей навичок ненасильницького спілкування, розвитку емоційного інтелекту та емпатії. Саме завдяки інтегрованій роботі вихователів, педагогів, психологів, соціальних працівників і батьків стає можливим створення безпечного освітнього середовища, де кожна дитина відчуває підтримку й захищеність.

З огляду на актуальні виклики сучасного суспільства, посилення тенденцій до цифровізації

та зміни соціальних комунікацій, питання запобігання та подолання насильства набуває стратегічного значення. Його вирішення вимагає системного підходу, науково обґрунтованих методів психолого-педагогічного впливу та державної підтримки програм із формування культури ненасильницької поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками визнано поширення в освітній практиці такого явища, як булінг в навчально-виховному процесі. Вирішення означеної проблеми потребує дієвих ідей та висококваліфікованих фахівців. Питання вивчення булінгу, як реального явища висвітлені у працях Д. Ольвеуса, дослідження структури та характерів учасників булінгу представлені в наукових розвідках О. Ожйова, В. Пономарьова, Дж. Салісбері, К. Плутіцька вивчає підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. Досить глибоко проблему цькування, зокрема третирування одних дітей іншими дітьми дослідження структури булінгу, причин виникнення різних проявів насильства розкрили зарубіжні науковці, такі як К. Лоренц, Е. Міллер, Е. Роланд, Д. Томпсон. Вагомий внесок в теорію протидії булінгу зробили О. Барліт, О. Глазман, В. Собкін, що вивчають психологічні особливості всіх учасників булінгу (булера, послідовників, жертви, спостерігачів), його реальні наслідки та способи подолання. Організаційні умови впровадження інноваційних технологій протидії агресивній поведінці в освітньому середовищі досліджують І. Гайдамашко, М. Жданова, О. Романова. Над розробкою і впровадженням профілактичних програм з шкільного насильства працюють: Р. Новако, Д. Ольвеус, А. Пікас.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що проблема булінгу посідає вагоме місце в сучасній освітній практиці та розглядається багатьма вітчизняними й зарубіжними вченими. У науковій літературі висвітлено різні аспекти цього явища: від з'ясування його природи та структури до визначення психологічних характеристик учасників і пошуку ефективних шляхів подолання. Праці як зарубіжних, так і українських науковців доводять багатогранність проблеми та необхідність міждисциплінарного підходу до її вирішення.

Разом із тим, попри значний науковий доробок, питання організації системного психолого-педагогічного супроводу та впровадження дієвих профілактичних програм потребують подальшого ґрунтовного дослідження. Особливо актуальним є розроблення комплексних технологій протидії булінгу, які поєднували б виховні, психологічні, соціальні та правові аспекти, а також формували безпечне й толерантне середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Мета статті – полягає у науковому обґрунтуванні та розкритті особливостей психолого-педагогічного супроводу в процесі запобігання та подолання проявів шкільного насильства, визначенні його змісту, форм і методів, а також окресленні ефективних шляхів взаємодії педагогів, психологів, батьків і учнів з метою створення безпечного та сприятливого освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. В аспекті попередження булінгу серед школярів важливим є виховання загальнолюдських цінностей. Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не зловживає і не поділяє загальнолюдських цінностей. Нова українська школа покликана формувати ціннісні установки та судження, які слугують основою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії із суспільством.

Навчально-виховний процес як невід'ємна частина всього навчально-виховного процесу і спрямованість буде на загальнолюдські цінності, насамперед морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), суспільно-політичні (свобода, демократія, культура), різноманітність, повага до рідної мови та культури, патріотизм, повага до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Взаємовідносини між учнями, батьками, вчителями, керівниками шкіл та іншими учасниками навчально-виховного процесу створюватимуться шляхом взаємного проходження та діалогу.

Попередження булінгу (шкільного насильства) вимагає комплексного підходу, що базується на принципах гуманістичної психології і педагогіки, і передбачає застосування психолого-педагогічних методів і методик у практичній роботі з учнями, їх батьками і вчителями (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш. Бюлер, Р. Мей та ін.).

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти важливо впроваджувати різні психопрофілактичні заходи, які мають бути спільною роботою психологів, вчителів і батьків (інформаційна реклама

кампанія, бесіди з популяризації засад ефективної взаємодії з дітьми, психологічний тренінг для молодших школярів, тренінг-семінари для батьків, вчителів).

Вважаємо, що психологічна профілактика булінгу повинна проводитися в трьох напрямках: робота з батьками (відповідальне батьківство) забезпечить створення сприятливого сімейного середовища для розвитку дитини; фахова психологічна допомога в умовах школи (батькам, учителям, учням); педагогічна діяльність, що передбачає особистісно-орієнтований підхід до навчання й виховання. Оскільки агресивні діти часто є «продуктом» негативних впливів як з боку батьків, так і – сучасного суспільства загалом, то реалізація програми з профілактики насильства повинна бути спрямована на родину, на школу (дітей і вчителів) та інші соціальні інституції, які відвідують діти. Ця стратегія є важливою для розробки програми запобігання насильству серед учнів молодшого шкільного віку з/без особливих освітніх потреб.

Як свідчить зарубіжний досвід профілактики шкільного насильства, програми повинні мати системний профілактично-корекційний характер. Однією з найбільш відомих є програма Д. Ольвеуса (Olweus Bullying Prevention Program, ОБПП), що містить комплекс інформативно консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, якими охоплюються всі учасники навчального процесу в школі [11].

Реалізація цієї програми передбачає три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та індивідуальний.

Основними компонентами програми на першому рівні є: формування у закладі освіти відповідної координаційної групи (комітету), чия діяльність спрямовується на узгодження дій всіх учасників навчально-виховного процесу; проведення анонімних психодіагностичних досліджень серед учнів з метою моніторингу симптомів, особливостей та причин третирування (для цього Д. Ольвеус розробив та стандартизував авторську психодіагностичну методику OBVQ – Olweus Bully/Victim Questionnaire); проведення навчальних тренінгів для шкільного персоналу для його ознайомлення з сутністю проблеми та методами її вирішення; організація групових дискусій працівників шкіл з метою обговорення питань, що стосуються програми; організація та розвиток системи супервізорства; впровадження в шкільне життя норм, що виключають толерантне ставлення до третирування або інших форм насильства тощо [11].

На другому (класному) рівні передбачається: впровадження норм нульової толерантності до третирування; проведення регулярних зустрічей з учнями класу та їх батьками.

Третій рівень програми передбачає різні форми індивідуальної роботи з учнями, які виступають у ролі жертв та переслідувачів, а також з їх батьками.

Результати експериментальної апробації цієї програми показали її ефективність не лише в Норвегії, але й в інших країнах, зокрема в

Німеччині, Великій Британії, США. За даними її автора, ці результати мають комплексний характер і полягають:

а) у зменшенні випадків третирування (на 50 % та більше);

б) у зменшенні інших форм девіантної поведінки серед учнів (прогули, вандалізм, крадіжки, вживання алкоголю);

в) у поліпшенні соціально-психологічного клімату в закладах освіти.

За рішенням уряду Норвегії програма Д. Ольвеуса була включена до реалізації у всіх школах як обов'язкова.

Експерти Центру з вивчення та превенції насильства Колорадського університету США визнали програму Д. Ольвеуса однією з найефективніших програм подібного типу. Відтак вона стала однією з десяти базових програм превенції насильства серед молоді, які реалізуються в США на державному та регіональному рівнях [11].

Науковець Р. Новако розробив одну з найвідоміших програм контролю агресивності. Він підкреслював, що роздратування може посилюватися за рахунок несприятливих очікувань і безперервних роздумів на болісну тему. Вважав, що надважливо навчити людину з високою емоційною реактивністю розмовляти з самим собою (зрозуміло, подумки) в спокійній манері про ту конфліктну ситуацію, до якої вона виявилася залучена. Психологи називають ці програми самонавчальним тренінгом чи самонавіюванням [10].

У контексті заявленої теми розглянемо дослідницькі проекти і програми шкільного і сімейного насильства, які за останні десятиліття проводилися в Україні. На наш погляд, науковий інтерес становить розроблена С. Максименком система пропедевтичних, діагностичних та корекційних заходів, що складається з комплексу методів діагностики і блоку корекційних тренінгів, а також описів психогігієнічних та етнопсихологічних принципів пропедевтики сімейного насильства.

У рамках проекту «Попередження насильства над дітьми в школі», здійснюваного всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», Е. Дубровською і М. Ясеновською був упорядкований навчально-методичний посібник для поширення інформації про можливості системної тренінгової роботи з дітьми, батьками та педагогами задля подолання насильства над дітьми в школі.

Програму профілактики доцільно реалізовувати у двох формах: ранній та безпосередній. Рання розрахована на виявлення дітей із сукупністю особистісних якостей, що створюють передумови для формування потенційних насильників; безпосередня – стосується молодших школярів, що вже вчиняли насильницькі акти. Л. Канішевська розглядає психологічну профілактичну роботу як форму психолого-педагогічної діяльності щодо попередження особливостей психічного розвитку, які не відповідають гіпотетичній оптимальній моделі, нормі або віковому орієнтиру [3]. Організація й проведення психопрофілактики з

учнями у руслі гуманістичного підходу передбачає роботу психолога на трьох рівнях:

Перший рівень – це первинна психопрофілактика. На цьому рівні він працює з дітьми, які мають незначні емоційні, поведінкові та навчальні розлади і виявляє турботу про психологічне здоров'я усіх дітей. На першому рівні у центрі уваги психолога перебувають усі учні школи (в межах норми й ті, що мають певні психологічні проблеми). Вважаємо, що саме школа є оптимальною системою для профілактики психічного здоров'я, а шкільний психолог є головним спеціалістом, який має здійснювати первинну профілактику

Другий рівень – вторинна психопрофілактика. Вона спрямована на так звану «групу ризику», тобто на тих дітей, у яких уже мають місце певні психологічні проблеми. Вторинна профілактика передбачає раннє виявлення у дітей труднощів у навчанні і поведінці [4].

Головне завдання – допомогти їм подолати ці труднощі ще до того, як діти стануть соціально або емоційно некерованими. Психолог працює не з усіма дітьми, а з групою по 3-10 осіб у кожній.

Вторинна профілактика включає роботу психолога не лише з дітьми, але й з учителями та батьками. Він навчає дорослих стратегії подолання різних труднощів у спілкуванні з дітьми та їх вихованні [4]. Третій рівень – третинна психопрофілактика. На цьому рівні профілактики діяльність психолога зосереджується на дітях з яскраво вираженими навчальними або поведінковими проблемами. Головне завдання психолога – корекція або подолання серйозних психологічних труднощів і проблем у дітей. Цей рівень вимагає від психолога великих зусиль і затрати багато часу, оскільки йому доводиться працювати індивідуально з кожним учнем [6].

Практична діяльність психологів системи освіти свідчить, що найбільше уваги вони приділяють другому та третьому рівням профілактики, і практично не проводять заходів, що передбачає її перший рівень. Як бачимо, дуже багато часу відводиться на роботу з дітьми, які мають яскраво виражені психологічні проблеми, відтак потребують третинної профілактики. З цієї причини решта школярів (а це переважна більшість) позбавлені психологічної допомоги.

Психологи мають знати, що своєчасне здійснення первинної профілактики сприяє вивільненню їхнього часу для надання психологічних послуг усім школярам. Адже психологічна служба не може приносити помітні позитивні результати, якщо буде концентрувати свою увагу на вирішенні лише тих проблем, які уже мають місце і потребують свого негайного розв'язання [7].

Крім того, розрізняють профілактику загальну й спеціальну. Загальна профілактика припускає здійснення низки попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання виникнення тих або інших проблем у недалекому майбутньому, або на попередження тієї або іншої проблеми безпосередньо перед її виникненням. Спеціальною профілактикою називається система заходів, спрямованих на розв'язок певного завдання: профілактика

девіантної поведінки, профілактика підліткового суїциду, профілактика шкільного насильства [8].

О. Кулешова, розробляючи проблему профілактики насильства над дітьми молодшого шкільного віку в сім'ї, дійшла висновку, що профілактика насильства над дитиною повинна включати систему соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин та умов, які зумовлюють його вчинення, припинення насильства, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства. Серед усіх рівнів профілактики насильства над дитиною в сім'ї – первинної, вторинної і третинної – на школу покладається завдання реалізації, насамперед, первинного її різновиду [4].

Відомо, що школа як соціальний інститут є тим місцем, де діти навчаються, отримують необхідні знання, вміння і навички. Разом з тим гуманізація освітнього середовища передбачає, що вона покликана забезпечувати підтримку і, за необхідності, порятунку дитини від сімейного насильства, сприяти реалізації і захисту прав та законних інтересів дитини, надавати соціально-психологічну і педагогічну допомогу сім'ям.

Невід'ємною складовою первинної профілактики насильства над дитиною молодшого шкільного віку є спеціально організована робота з батьками, орієнтована на створення умов для відпрацювання ними навичок ефективної взаємодії та спілкування з дітьми без насильства, агресії, конфлікту за принципом «не карати, а домовлятися», що є запорукою виховання гармонійно розвиненої, зрілої й відповідальної особистості. Крім того, профілактика передбачає ознайомлення батьків з основними положеннями нормативних документів про попередження насильства щодо дітей, права та обов'язки батьків і дітей [4].

На нашу думку, головними завданнями психологічної роботи, спрямованої на профілактику шкільного насильства серед дітей, є:

- навчання молодших школярів соціально прийнятних способів вираження гніву та проявам альтернативних реакцій на негативну ситуацію;
- навчання дітей навичок самоконтролю й управління власним гнівом (навичкам саморегуляції);
- формування в учнів конструктивних форм поведінки та основ комунікації у проблемній ситуації;
- усунення надмірного емоційного напруження й особистісної та шкільної тривожності за допомогою використання техніки релаксації;
- розвиток позитивної самооцінки;
- формування здатності усвідомлення власного емоційного світу та почуттів інших людей, розвиток ціннісно-сміслової сфери. [2].

Отже, ефективні дії щодо запобігання і подолання булінгу і кібербулінгу вимагають спільних зусиль школи, батьків, громади, органів правопорядку, соціальних служб, самих учнів, створення умов для безпеки, розвитку, толерантної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Проведений аналіз показав, що проблема шкільного насильства та булінгу є однією з найгостріших у сучасній системі загальної середньої освіти, оскільки безпосередньо впливає на психологічну безпеку, емоційний розвиток та успішність учнів. Дослідження доводять, що ефективне попередження та подолання проявів насильства можливе лише за умови впровадження системного психолого-педагогічного супроводу, який передбачає взаємодію педагогів, психологів, соціальних працівників, адміністрації школи та батьків. Такий супровід забезпечує комплексність заходів – від ранньої діагностики та профілактики до корекції деструктивної поведінки та реабілітації постраждалих учнів.

Наголошено на важливості формування безпечного освітнього середовища, що ґрунтується на принципах толерантності, гуманізму та партнерської взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу. Водночас підкреслено, що наявні програми та підходи потребують подальшого вдосконалення, зокрема з урахуванням сучасних викликів, таких як кібербулінг та латентні форми психологічного тиску.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук П. М., Козігора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2(3). 2021. С. 10-16.
2. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі. *Школа*. 2012. №2 (74). С. 75-79.
3. Годєцька Т. Булінг як соціально-психологічний феномен. Директор школи, ліцею, гімназії : *Всеукраїнський науково-практичний журнал*. 19(2). 2019. С. 40-47.
4. Канішевська Л., Шахрай В. Особливості виховання в школі і сім'ї в умовах цифровізації. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №4(9). С. 144-155.
5. Кулешова О. В., Міхєєва Л. В. Булінг в освітньому середовищі : аналіз, шляхи подолання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 1. Херсон. 2019. С. 154-158.
6. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85-88.
7. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. №1 (302). С. 169-173.
8. Федорченко Т. Запобігання булінгу серед школярів у закладах загальної середньої освіти як педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. Вип. 27. Кн. 2. С.253-267.
9. Шахрай В. Запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі: визначення основних понять. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 1(19). С. 1375-1387.
10. Novaco, R. W. (2020). Anger treatment with violent offenders. In Wormith, J. S, Craig, L. E., & Hogue, T. E. (Eds.). *What works in violence risk management: Theory, research and practice*. (pp. 385-397). Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
11. Olweus, Dan & Limber, S.P. The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and evaluation over two decades. *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*. 2010. P. 377-401.

REFERENCES

1. Boichuk, P. M., Kozihora, M. A., & Romanyuk, A. M. (2021). Bulinh yak sotsialno-psykholohichne yavyshe u suchasnomu osvithomu prostori [Bullying as a socio-psychological phenomenon in the modern educational space]. *Akademichni studii. Seriya «Pedahohika»*. 2(3). S. 10–16. [in Ukrainian]
2. Bezhenar, H. (2012). Bulinh: pidlitkove nasylstvo v shkoli [Bullying: Adolescent violence at school]. *Shkola*. 2(74). S. 75–79. [in Ukrainian]
3. Hodecka, T. (2019). Bulinh yak sotsialno-psykholohichnyi fenomen [Bullying as a socio-psychological phenomenon]. *Dyrektor shkoly, litsieiu, himnazii: Vseukrainskyi naukovo-praktychniy zhurnal*. 19(2). S. 40–47. [in Ukrainian]
4. Kanishevska, L., & Shakhrai, V. (2022). Osoblyvosti vykhovannia v shkoli i simi v umovakh tsyfrovizatsii [Features of education in school and family under the condition of digitalization]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*. 4(9). S. 144–155. [in Ukrainian]
5. Kuleshova, O. V., & Mikheeva, L. V. (2019). Bulinh v osvithomu seredovyshchi: analiz, shliakhy podolannia [Bullying in the educational environment: Analysis and ways of overcoming]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky»*. Vyp. 1. S. 154–158. [in Ukrainian]
6. Lushpay, L. I. (2013). Shkilnyi bulinh yak ryznovyd suspilnoi ahresii [School bullying as a type of social aggression]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriya: Filolohichna. Vyp. 33. S. 85–88 [in Ukrainian]
7. Sydoruk, I. (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as an urgent socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky*. 1(302). S. 169–173. [in Ukrainian]
8. Fedorchenko, T. (2023). Zapobihannia bulingu sered shkolariv u zakladyakh zahalnoi serednoi osvity yak pedahohichna problema [Prevention of bullying among schoolchildren in general secondary education institutions as a pedagogical problem]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. 27(2). S. 253–267. [in Ukrainian]
9. Shakhrai, V. (2024). Zapobihannia i podolannia bulingu v tsyfrovomu osvithomu seredovyshchi: vyznachennia osnovnykh poniat [Prevention and overcoming of bullying in the digital educational environment: Definition of key concepts]. *Visnyk nauky ta osvity*. 1(19). S. 1375–1387. [in Ukrainian]

10. Novaco, R. W. (2020). Anger treatment with violent offenders. In J. S. Wormith, L. E. Craig, & T. E. Hogue (Eds.), *What works in violence risk management: Theory, research and practice* Chichester. UK: Wiley-Blackwell. pp. 385–397. [in English]

11. Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and evaluation over two decades. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* New York, NY: Routledge. pp. 377–401. [in English]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БІЛАН Валентина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці ІІ.

Наукові інтереси: підготовка майбутніх здобувачів дошкільної освіти до професійної діяльності в умовах сучасної освіти.

БЕВЗІЮК Марина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці ІІ.

Наукові інтереси: підготовка майбутніх здобувачів дошкільної освіти до професійної діяльності в умовах сучасної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BILAN Valentyna – PhD in Pedagogical Sciences Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Preschool Education and Education, Management of Educational Institutions of the Transcarpathian Hungarian University named after Ferenc Rákóczi II.

Scientific interests: preparing future preschool education seekers for professional activity in the context of modern education.

BEVZIUK Maryna – PhD in Pedagogical Sciences Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Preschool Education and Education, Management of Educational Institutions of the Transcarpathian Hungarian University named after Ferenc Rákóczi II.

Scientific interests: preparing future preschool education seekers for professional activity in the context of modern education.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2025 р.

Стаття прийнята до друку 22.09.2025 р.

УДК 37.091.3:004:54:51

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-221-133-138

БОХАН Юлія –

кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри харчових технологій
Херсонського державного аграрно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9612-7780>
e-mail: 1yuliya.bohan@gmail.com

ФОРОСТОВСЬКА Тетяна –

кандидат педагогічних наук, доцент, вчитель хімії
Комунального закладу «Ліцей «Науковий»
Міської ради міста Кропивницького»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-4017>
e-mail: forostovskaja67@gmail.com